
1 ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.985

В. І. Галаган
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Ж. В. Удовенко
кандидат юридичних наук, доцент, професор

Національна академія внутрішніх справ

ПОТРЕБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

У статті акцентовано увагу на важливості дотримання процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України, що обмежують права та свободи учасників кримінального провадження. Обґрунтовано необхідність використання під час цієї діяльності криміналістичних знань, спрямованих на забезпечення дотримання прав і свобод громадян, а також вивчення проблеми захисту їх прав засобами та методами криміналістики.

Протягом останніх десятиліть у науці кримінального процесуального права та криміналістики всебічно досліджують проблеми забезпечення прав і законних інтересів не лише підозрюваного, обвинуваченого, а й потерпілого, свідка, інших учасників кримінального провадження. Повага до їхніх прав, свобод, честі та гідності є одним із загальноновизнаних пріоритетів демократичної держави. Надзвичайно актуальним окреслене питання постає в кримінальному провадженні, коли для реалізації завдань, визначених у частині 1 статті 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, до особи

можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, під час проведення яких права та свободи учасників кримінального провадження подеколи суттєво обмежують. Попри це, сторона обвинувачення має право, а в низці випадків — зобов'язана проводити зазначені процесуальні дії для захисту публічних інтересів суспільства загалом й окремих громадян зокрема.

Процесуальний порядок проведення деяких слідчих (розшукових) дій (одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання) досить детально регламентований у відповідних статтях КПК України. Водночас нагальною є потреба розроблення в межах криміналістичного забезпечення інших слідчих (розшукових) дій системи рекомендацій, спрямованих на їх якісне й оптимальне проведення та досягнення поставлених перед ними завдань, щоб якомога менше втручатися у приватне життя громадян, порушувати недоторканність житла чи іншого володіння особи, недоторканність права власності й інші загальні засади кримінального провадження, визначені в частині 1 статті 7 КПК України.

Термін «криміналістичне забезпечення» не є новим у юридичній науці та практичній діяльності з розслідування злочинів. Це поняття ще 1979 року ввів у науковий обіг В. Г. Коломацький, запропонувавши тлумачити його як систему впровадження в практичну діяльність посадових осіб, підрозділів, служб та органів внутрішніх справ з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю криміналістичних знань, втілених в умінні працівників використовувати наукові, методичні й тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби і технології їх застосування з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів [1, с. 62].

Зазначену позицію загалом поділяють інші науковці та практичні працівники, використовуючи не лише в запропонованому вказаним дослідником значенні, а й в інших, що подеколи різняться між собою. Зокрема, у працях українських науковців ідеться про криміналістичне забезпечення: розслідування злочинів [2, с. 259–264; 3, с. 281–285], досудового розслідування [4, с. 71–79], розслідування окремих видів злочинів [5, с. 369–376], доказування [6; 7, с. 135–140], проведення процесуальних дій загалом [8, с. 106–109] й окремих із них зокрема [9, с. 138–142].

Водночас актуальною є потреба дослідження проблем, пов'язаних із криміналістичним забезпеченням дотримання прав і свобод людини, гарантій та умов їх реалізації, статусу особи під час здійснення кримінального провадження в Україні. Посилення важливості прав і свобод людини в системі соціальних цінностей, передбачає поглиблене вивчення всіх можливостей оптимального забезпечення їх реалізації в протидії злочинності. У частині другій статті 3 Конституції України, поряд з визнанням пріоритетів соціальних цінностей людини, встановлено відповідальність держави за свою діяльність в особі уповноважених органів і посадових осіб. Ця діяльність має бути наступальною, активною та цілеспрямованою, оскільки сучасна злочинність становить серйозну небезпеку для держави.

Для ефективної реалізації кримінальної політики, слід урахувувати співвідношення прав й інтересів учасників кримінального провадження та пріоритетність цінностей, які потрібно захищати в кожному конкретному випадку. Заходи, пов'язані з втручанням у сферу прав і свобод особи, які можуть здійснити органи досудового розслідування, визначають принципові заходи протидії злочинності, оскільки вдосконаленим формам злочинності необхідно протиставити відповідні засоби реагування з боку держави.

З огляду на зазначене, дослідження криміналістичного забезпечення дотримання прав і свобод людини є актуальним у кількох аспектах. По-перше, це стосується питання забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження в таких галузях юридичної науки, як кримінальне процесуальне право, криміналістика, конституційне право тощо. По-друге, зазначене сприятиме розробленню сучасної концепції допустимості застосування методів і заходів протидії злочинності та формулюванню принципових положень їх практичного використання. По-третє, розширюються можливості для детального визначення ролі криміналістичних знань у системі гарантій захисту прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

Забезпечення реалізації прав і свобод людини нерідко здійснюють шляхом використання знань з різних галузей права, зокрема криміналістики, а також практичного досвіду, набутого під час розслідування злочинів. Водночас питання захисту прав учасників кримінального провадження саме засобами та методами криміналістики, на жаль, ще не привернуло належної уваги науковців і поки що висвітлено недостатньо.

Криміналістика досліджує суспільні відносини в одній з найважливіших сфер діяльності держави — правоохоронній, у якій найчастіше виникають проблеми забезпечення конституційних гарантій прав і свобод людини. Чимало суперечностей постає між обов'язками держави щодо гарантування прав і свобод громадян, забезпечення системи правового захисту їх від злочинних посягань та особливостями правоохоронної діяльності.

У кримінальній процесуальній сфері правовідносин саме органи держави мають надане законом право застосовувати заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням особистого життя, прав і свобод людини. До таких заходів належать, зокрема, проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (частини 3–9 статті 236 КПК України); застосування запобіжних заходів, а саме затримання особи, що, відповідно до статей 207, 208 КПК України, здійснюють без дозволу суду; розслідування, яке може бути проведене у примусовому порядку, про що безпосередньо зазначено в частині 3 статті 241 цього Кодексу; примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (частина 3 статті 242 КПК України); примусове отримання зразків для експертизи (частина 3 статті 245 КПК України).

У цих та інших випадках, регламентованих процесуальним законом, окреслено умови й підстави застосування процесуальних заходів, що можуть бути спрямовані на порушення прав і свобод учасників кримінального про-

вадження. З метою мінімізації цих ризиків у КПК України в кожному із зазначених випадків передбачено належну правову процедуру, недотримання якої тягне за собою жорсткі наслідки — аж до визнання одержаних доказів недопустимими та неможливості надалі посилалися на них під час доказування, обов'язку повернути володільцю вилучені в нього матеріальні об'єкти або їх знищення тощо.

Під час проведення досудового розслідування криміналістика спрямовує свої методи та засоби для належного використання криміналістичних знань з метою забезпечення прав і свобод людини й регулювання правовідносин, що при цьому виникають, розвиваються та припиняються. Наприклад, криміналістична ідентифікація є одним із основних засобів встановлення достовірних даних у кримінальному провадженні, коли необхідно виявити зв'язок між підозрюваним, предметами, що йому належать, іншими об'єктами та подією, яку розслідують, за залишеними слідами. Сутність ідентифікації полягає в тому, щоб за індивідуальними ознаками встановити конкретний об'єкт. Ця діяльність унормована на законодавчому рівні, її постійно вдосконалюють, щоб гарантувати дотримання прав і законних інтересів як підозрюваного, так й інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Зокрема, якщо потрібно ідентифікувати особу за залишеними слідами та призначити експертизу, ініціатором звернення може бути як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Натомість, якщо постає необхідність процесуальної ідентифікації, власне особи, процес її впізнавання, порівняння та встановлення тотожності можливий під час проведення пред'явлення для впізнання. Процесуальний порядок, а також окремі тактичні аспекти проведення цієї слідчої (розшукової) дії досить детально врегульовано в статті 228 КПК України. Зокрема, у частинах 1, 2 зазначеної процесуальної норми окреслено не лише процесуальний порядок, а й певні напрями діяльності слідчого на підготовчому етапі проведення пред'явлення особи для впізнання, що досліджує наука криміналістика: попередній допит особи, яка впізнає, для отримання відповідей на питання, чи може вона впізнати цю особу, який був її зовнішній вигляд і прикмети. Якщо особа заявляє, що не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначають, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає особу, що повинна бути пред'явлена для впізнання, і надавати інші відомості про прикмети цієї особи. До підготовчого етапу пред'явлення для впізнання належить також добір статистів — осіб тієї самої статі, яких має бути не менше, ніж три та які істотно не різняться за віком, зовнішністю й одягом. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонують за відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, яких пред'являють.

Натомість, наше переконання, потребує суттєвого доопрацювання з позицій процесуального врегулювання та розроблення тактичних прийомів

проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, огляд, слідчий експеримент і, передусім, обшук. Зміни й доповнення щодо проведення останньої слідчої (розшукової) дії, пов'язані з викликом захисника, його участю під час проведення обшуку особи, обов'язковою відеофіксацією, є досить неоднозначними, дискусійними та потребують ґрунтовного дослідження. Крім цього, не передбачено процесуальний порядок проведення допиту, огляду та слідчого експерименту. Унаслідок цього криміналістичні рекомендації щодо них відірвані від норм КПК України та не вирішують питання, що виникають у практичній діяльності з розслідування злочинів.

Важлива роль криміналістики в розв'язанні проблем забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження полягає, зокрема, у створенні системи використання криміналістичних методів та засобів розслідування. Беззаперечним пріоритетом є визнання людини, її життя, честі, гідності, недоторканності та безпеки. Водночас, слід враховувати й загальнодержавні інтереси, оскільки виявлення ознак злочину, початок досудового розслідування та вжиття передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення й особи, яка його вчинила, спрямовані на належне виконання уповноваженими правоохоронними органами України завдання з охорони публічного порядку. Держава має керуватися чіткою концепцією, що окреслює випадки та межі можливого обмеження прав особи в протидії злочинності.

У цьому контексті актуальними є питання посилення державного контролю в цій сфері, розширення можливостей органів досудового розслідування, втілення в практику їх діяльності нових сучасних форм і методів протидії злочинності. Важливе значення мають не лише процесуальне унормування здійснення кримінального провадження загалом й окремих процесуальних дій зокрема, а й розроблення криміналістичних рекомендацій, спрямованих на мінімізацію обмеження конституційних прав громадян.

Кримінальне процесуальне право та криміналістика притаманними їм засобами й методами сприяють реалізації завдань кримінального провадження, зокрема, захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і, щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру.

Гарантіями досягнення цих завдань кримінального провадження є передбачені процесуальним законом засоби, прийоми та методи, що забезпечують реалізацію і сприяють здійсненню кожним його учасником своїх прав й обов'язків. До гарантій належать не лише механізм запобігання порушенням прав учасників кримінального провадження, а й порядок їх захисту та

відновлення, можливість оскаржити рішення, дії або бездіяльність слідчого чи прокурора, подати апеляційну чи касаційну скарги на рішення слідчого судді чи суду тощо.

Значення процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження полягає в тому, що за допомогою них громадяни мають реальну можливість здійснювати надані їм законом права та захищати свої інтереси шляхом активної участі у кримінальному провадженні. Тож засоби реалізації прав учасників кримінального провадження, можна розглядати як систему гарантій цих прав.

Розвиток системи процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод людини передбачає:

- розширення існуючої системи та обсягу й змісту окремих прав та свобод громадян;
- створення простого, доступного й надійного юридичного механізму захисту та відновлення прав і свобод, право реабілітації та відшкодування шкоди, яка заподіяна незаконними діями;
- чітке законодавче визначення підстав, умов та процедури застосування примусових заходів;
- визначення механізму застосування примусових заходів та правовідносин, що виникають при цьому;
- обґрунтованість всіх рішень щодо втручання у права і свободи людини;
- дієвість процесуального контролю, судового нагляду та прокурорського керівництва за здійсненням процесуальної діяльності;
- визначення відповідальності за всі прояви безпідставного втручання у гарантовані законом права та свободи людини [10, с. 78–82].

З огляду на зазначене, не лише сторона захисту (зокрема, підозрюваний, обвинувачений, захисник), а й інші учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, особа, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені) у межах наданих процесуальних прав і покладених на них обов'язків повинні виконувати свої функції, реалізація яких безпосередньо залежить від знань у галузі кримінального процесуального права. Натомість завдання криміналістики полягає в забезпеченні проведення процесуальних дій науково розробленими рекомендаціями стосовно оптимального й доцільного проведення слідчих (розшукових) та інших передбачених КПК України процесуальних дій, з огляду на інтереси не лише сторони обвинувачення, а й сторони захисту та інших учасників кримінального провадження.

Перелік посилань

1. Коломацький В. Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений // Криминалистика: в 3-х т. / Акад. МВД России. Москва, 1995. Т. 1 : История, общая и частные теории. 264 с.
2. Мудряк Т. О. Визначення поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів // Науковий вісник Національного університету ДПС України. 2012. № 4 (59). С. 259–264. (Сер. «Економіка, право»).

3. Денисюк С. Ф. Криміналістичне забезпечення: проблеми визначення та шляхи їх подолання // Форум права. 2010. № 4. С. 281–285.
4. Капустіна М. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2014. Вип. 14. С. 71–79.
5. Данилюк М. І. Криміналістичне забезпечення протидії корупційним злочинам // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 2. С. 369–376.
6. Лиценко А. В., Іерусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посіб. Київ, 2007. 159 с.
7. Топорецька З. М. Проблеми визначення поняття та змісту криміналістичного забезпечення доказування у кримінальному провадженні // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 135–140.
8. Галаган В. І. Криміналістичне забезпечення проведення процесуальних дій у кримінальному судочинстві України // Наукові записки НаУКМА. 2011. Т. 116. С. 106–109. (Юридичні науки).
9. Мельниченко С. П. Криміналістичне забезпечення проведення допиту підозрюваних під час розслідування злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 2. С. 138–142.
10. Кислиця В. В. Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадянина в кримінальному судочинстві // Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26 листоп. 2004 р.). Донецьк, 2005. С. 78–82.

ПОТРЕБНОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ

**В. И. Галаган
Ж. В. Удовенко**

Внимание акцентировано на необходимости соблюдения определенного в Уголовном процессуальном кодексе Украины порядка проведения следственных (розыскных) действий, в особенности тех из них, которые могут быть связаны с ограничением прав и свобод участников уголовного производства. К таким участникам относятся не только подозреваемый, обвиняемый, а также и потерпевший, свидетель, иные лица, принимающие участие в производстве процессуальных действий или выполняющие присущие им процессуальные функции. Права и законные интересы этих и других лиц могут быть ограничены во время проведения обыска жилья или иного владения лица, освидетельствования, получения образцов для экспертизы и других процессуальных действий, производство которых может быть связано с использованием мер процессуального принуждения. Во время производства этих действий важно учитывать соотношение прав и законных интересов участников уголовного производства с определением приоритетных ценностей, подлежащих защите со стороны уполномоченных государственных органов.

В настоящее время актуальным является углубленное исследование проблем, связанных с криминалистическим обеспечением соблюдения прав и свобод граждан, гарантий и условий их реализации в уголовном производстве в Украине. Поэтому важное значение приобретают не только процессуальное урегулирование осуществления уголовного производства и отдельных процессуальных действий, но и разработка криминалистичес-

ких рекомендацій с целью свести к минимуму ограничения и нарушения конституционных прав граждан.

NEEDS OF CRIMINALISTICS SUPPORT FOR THE COMPLIANCE OF RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN PROCEDURAL ACTIONS

**V. Galagan
Z. Udovenko**

The article draws attention to the need to comply with the procedure for investigative actions, specified in the Criminal Procedural Code of Ukraine, especially those that may be related to the restriction of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings. Such participants include not only the suspect, the accused, but also the victim, the witness, other persons taking part in the proceedings or performing their inherent procedural functions. The rights and legitimate interests of these and other persons may be limited during the search of housing or other possession of the person, examination, obtaining samples for examination and other procedural actions, the production of which may be related to the use of procedural coercive measures. During the production of these actions, it is important to take into account the correlation of rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings with the definition of priority values to be protected by authorized state bodies.

Ensuring the realization of the rights and freedoms of citizens is carried out through the use of various knowledge, including forensic knowledge. Now it is urgent to conduct an in-depth study of the problems associated with forensic support for the observance of citizens' rights and freedoms, guarantees and conditions for their implementation in criminal proceedings in Ukraine. In the pre-trial investigation, the science of criminology is designed, with the help of its inherent methods and means, to ensure the proper use of forensic knowledge to ensure the rights and freedoms of citizens. Therefore, it is important to not only procedural regulation of the implementation of criminal proceedings and individual procedural actions, but also the development of forensic recommendations with a view to minimizing the restrictions and violation of the constitutional rights of citizens.

УДК 343.1

О. В. Одерій
доктор юридичних наук, доцент, професор
Донецький юридичний інститут МВС України

І. С. Клечановський
аспірант

Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля

Ю. І. Клечановська
адвокат

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 615 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ)

Використання положень ст. 615 Кримінального процесуального кодексу (далі — КПК) України під час досудового розслідування викрило певні проблеми, що призвело до